

מיכאל ליטמן

בין ר' יעקב קאשטרו לר' חיים כפוס

בחודש אדר המהודר בשנת תשס"ח הופיעו בדפוס חידושים למסכת בבא קמא של ר' יעקב קאשטרו בשם "שיטה על מסכת בבא קמא לרבינו יעקב קאשטרו (המהריק"ש) מרא דאתרא של מצרים".¹ לחיבור, שאת שמו קבע המהדיר, הוקדם מבוא רחב ועדכני על תולדות חייו של מהריק"ש, על חיבוריו ועל שיטתו הפרשנית.² יומא טבא לרבנן וחג לכל החוקרים את תולדות יהודי מצרים וחכמיה לאחר גירוש ספרד ופורטוגל.

המהדיר שהוא תלמיד חכם מובהק ומרביץ תורה ברבים, טרח בעבודה זאת למעלה מעשרים שנה והוציא כדרכו כלי נאה בתוכן ובצורה. לכבודו של המהדיר ששימש בין השאר יועץ מדעי למכללה וראש ועדת הספרייה שלה, מבקש אני לדון בקצרה במערכת היחסים בין מהריק"ש ובין חכם אחר במצרים בן זמנו, הלא הוא ר' חיים כפוס שתשובותיו בכתב יד טרם זכו להתפרסם במלואם.

מערכת היחסים בין שני חכמים אלו עוררה את תשומת לבי מיום שהתחלתי לטפל בתשובות רח"כ לקראת הוצאתן בדפוס. עד כה פורסמו על ידי כנספחים למאמרים ארבע עשרה תשובות ותשובה נוספת על ידי מאיר בניהו.³

1 י"ש שפיגל (מהדיר), שיטה על מסכת בבא קמא למהר"ר יעקב קאשטרו (מהריק"ש) מרא דאתרא דמצרים בדור מרן ר' יוסף קארו ובדור שאחריו, א-ב, ירושלים תשס"ח.

2 שפיגל, שם, עמ' 17-76.

3 מ' ליטמן, סימן א, "תשובה אחת משו"ת ר' חיים כפוס", בתוך א' בשן, א' רובינשטיין ושי' שוורצפוקס (עורכים), ממזרח וממערב ב, רמת גן (תש"ס), עמ' 59-65; הנ"ל, סימן ב, "הקשרים שבין מצרים לקנדיה במאות הטי"ז והי"ז", סיני פח (תשרי-חשוון תשמ"א), עמ' נה-נו; הנ"ל, סימן עז, "היחסים בין הקהלים במצרים במאות הטי"ז והי"ז", פעמים 16 (תשמ"ג), עמ' 48-51; הנ"ל, סימן סו, "מתשובותיו של ר' חיים כפוס", בתוך א' דסברג ושי' פישרמן (עורכים), טללי אורות ח (תשנ"ח-תשנ"ט), עמ' 102-106; הנ"ל, סימן סט, "תשובה חדשה מכתב יד מאת ר' חיים כפוס", בתוך א' שלוסברג (עורך), שנות חיים, שנתון קהילת מקור חיים, פתח תקווה (תשס"ז), עמ' 45; הנ"ל, סימן מט, "חובת האישה ללכת אחרי בעלה בפסיקתם של חכמי מצרים בימי הביניים", טללי אורות ט (תש"ס), עמ' 140-143; הנ"ל, סימן ג-ד, "חובת האישה לגור עם הורי הבעל", טללי אורות י (תשס"ב), עמ' 65-81; הנ"ל, סימנים ו-ז, נ, "ספק חשכה ספק אינה חשכה", טללי אורות יג (תשס"ז), עמ' 187-203; הנ"ל, סימנים נח, יח, סז, "אלו דברים שאין להם שיעור", על חברת קברים במצרים בימי הביניים", בתוך א' שלוסברג (עורך), שנות חיים ג, שנתון

הגע בעצמך, מתוך ע"ט תשובות של רח"כ המצויות בידינו, תשע הן משל חכמים אחרים⁴ ואילו בחמש תשובות חלוק רח"כ עם מהריק"ש בלבד.⁵ ריבוי המחלוקות עם מהריק"ש דווקא והלשון הפולמוסית כלפיו, מעוררת תמיהה ועוד אעמוד על כך בהמשך, אך תחילה כמה פרטים ביוגרפיים על שני חכמים אלה.

את דמותו ותיאור תשובותיו של רח"כ, שהיה דיין ופוסק במצרים במחצית השנייה של המאה השש עשרה וראשית המאה השבע עשרה, כבר תיארת בשנתון בר המצווה של המכללה ואכמ"ל,⁶ ואילו בתיאור אישיותו ומפעלו של בר הפלוגתא שלו, אהיה כמעתיק דברים ממקומם על פי המבוא של המהדיר שבו פתחנו, בתוספת נופך משלי.

החוקרים קובעים את שנת הולדתו של ר' יעקב בן אברהם קאשטרו סמוך לשנת רפ"ה (1525) ואת פטירתו לשנת שע"ב (1612), אך אין בידם הוכחות ממשיות לקביעה זו. כן אין בידם הוכחות ודאיות לגבי מקום הולדתו, אך נראה שמוצא המשפחה הוא מדרום ספרד. עקב הגירוש הגדול של שנת "מזר"ה ישראל" (1492) נתפזרה משפחת קסטרו בארצות המזרח וענף אחד הגיע למצרים. אל משפחה זו שייך ר' יעקב קאשטרו הידוע בכינוי מהריק"ש או ריק"ש. מהריק"ש מזכיר בין רבותיו המובהקים את ר' דוד ן' זמרא (רדב"ז) אותו ירש בהנהגת יהודי מצרים אחרי שהלה חזר לארץ ישראל סמוך לשנת ש"ח (1558).⁷ נראה שרוב ימיו ישב בעיר מצרים שהיא קהיר, והיה רבם של

קהילת מקור חיים, פתח תקווה תשס"ט, עמ' 67-77; מ' בניהו, סימן טו, "אניות טעונות צמר וכסף ששלחה קהילת קושטא לעזרתה של צפת", אוצר יהודי ספרד, ספר ה, עמ' 107-108.

4 סימן ג, דפים ד, ב-ו, א; סימן ט, דפים טו, א-כ, א; סימנים יא, יב, יג, דפים כה, ב-לד, ב; סימן כ, דף מב; סימן כב, דפים מד, א-מה, א; סימן כט, דפים נ, ב-נב, א = שו"ת אהלי יעקב, ליוורנו תקמג, סימן קכב, להלן: אהלי יעקב, שו"ת רח"כ, סימן נד, דפים פה, א-פו, ב.

5 סימן ב, דף ד = אהלי יעקב, סימן עח; סימן ד, דפים ו, א-ט, א = אהלי יעקב, סימן נ (חלק מסימן נ מופיע בשו"ת רח"כ סימן ג, דפים ד, ב-ו, א); סימן כא, דפים מא, ב-מד, א = אהלי יעקב סימן יח = שו"ת רח"כ, סימן כ, דף מא; סימן ל, דפים נג, א-נה, א = אהלי יעקב, סימן קכב (חלק מאהלי יעקב מופיע בשו"ת רח"כ, סימן כט, דפים נ, ב-נב, א; סימן נג, דפים פא, ב-פה, א = אהלי יעקב, סימן כה.

6 לעיל הערה 3.

7 לתולדות חייו של הרדב"ז ראו מאמרי על "המשפחה היהודית במצרים", בתוך "מ לנדאו (עורך), תולדות יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית (1517-1914), ירושלים תשמ"ח, עמ'

קהל המוסתערבים, היינו תושבי המקום מלפני הגירוש.⁸ על כך מעיד נינו ר' יצחק קאשטרו בהקדמה לחיבור "ערך לחם",⁹ ואולם בכמה תשובותיו הוא חתום על פסקי דין שניתנו בנא אמון היא אלכסנדריה, חלון הראווה של מצרים. נראה ששהייתו כאן הייתה ארעית, ועיקר ישיבתו הייתה בקהיר, שם גם נפטר. הכרוניקאי היהודי מנא אמון ר' דוד קונפורטי (!1618–1690) בחיבורו "קורא הדורות" מספר כי מהריק"ש עלה לזיכרון לצפת "ושמעתי מפי זקנים שהרב ר' יעקב קשטרו הלך לצפת תוב"ב לבקר על קברות הצדיקים ונתאכסן בבית מהר"י קארו ז"ל והרב עשה לו כבוד גדול ונפטר שם".¹⁰ החיד"א שהביא מסורת זו מדברי קונפורטי חולק עליו לגבי מקום פטירתו של מהריק"ש. לדעתו עדות זאת תומכת יותר בסברה שמהריק"ש חזר למצרים, כמו שנהגו בדרך כלל העולים להשתטח על קברות הצדיקים, ובלשונו: "כמו שנוהגים גם היום [בזמנו של החיד"א, מאה שמונה עשרה, מ"ל] איזה גבירים מארץ מצרים וגלילות טורקיא, והיה הרב מהריק"ש ימים אחדים וחזר כמנהג העולים לזיכרון".¹¹

א. חיבוריו¹²

חיבוריו של מהריק"ש נדפסו רק לאחר פטירתו. הנפוץ ביותר הוא החיבור "ערך לחם" המכיל את הגהותיו על ארבעת חלקי השולחן ערוך, והוא מוזכר רבות על ידי הפוסקים הספרדים. ידוע גם ספר תשובותיו "אהלי יעקב" וחיידושו על מסכת ביצה. עתה הופיעו גם חיידושו למסכת בבא קמא. המאפיין את פירושו לגמרא שהוא דן בכל מילה ובמקומה בסוגיה, ובכל מילה ומקומה בדברי רש"י והתוספות על אתר. בשיטה זו נקט גם רח"כ בכמה תשובות שבהן הוא דן בסוגיות תלמודיות¹³ וכן בפירושו לתורה באותן פרשיות שהסביר בדרך הפשט ולא הרמז.¹⁴

- 217, הערה 3; ש"ז הבלין, רבי אברהם הלוי מחבר גנת ורדים ובני דורו, עבודת דוקטור, ירושלים תשמ"ג, עמ' 8, הערה 22, עמ' 75, הערה 193.
- 8 על הקהלים במצרים, ראו מאמרי בפעמים 16 (לעיל הערה 3).
- 9 ספר מהריק"ש הנקרא ערך לחם, קושטנדינא תע"ח, במבוא.
- 10 דוד קונפורטי, קורא הדורות, מהדורת ד' קאססעל, ד. צ. ירושלים תשכ"ט, עמ' לח.
- 11 החיד"א, שם הגדולים, מע"ג, ווארשא, אות י', סימן רנט.
- 12 פרטים מפורטים על חיבוריו של מהריק"ש בדפוס ובכתב יד ועל מגמותיהם, ראו שפיגל (לעיל הערה 1), עמ' 21–34.
- 13 כגון סימנים מא-מו, דפים סד, א-עה, א; סג, דפים צב, א-קט, א אין, סיום לתשובה; סימנים ע-עד, דפים קטו, ב-קכא, ב; סוף סימן עד אבד חבל על דאבדין.
- 14 יעקב משה הלל (עורך), ספר באור החיים לרבנו כפואסי זלה"ה, ירושלים תשמ"ט.

דרכם של מהריק"ש כמו גם של רח"כ בחידושיהם אינה דרך חדשה. היא בנויה על יסודותיה של דרך הלימוד שהייתה נהוגה בישיבות של חכמי ספרד בדורות האחרונים שקדמו לגירוש. עיקרון יסודי בשיטה זו הוא שדברי המשנה והתלמוד מסודרים בסדר מופתי ושאינן בגמרא מילה או אפילו אות שהיא מיותרת. דרך זו נקראת בשם העיון הספרדי מבית מדרשם של ר' יצחק קנפנתון ותלמידו ר' יצחק אבוהב, שניהם ראשי ישיבות בספרד סמוך לדור הגירוש. על ראשיתה של דרך זו ועל עיקרי יסודותיה עמד י"ש שפיגל במבוא כשהוא מתבסס על ספרות קודמת שנכתבה בנושא, והמעוניין ייקחם משם.¹⁵

נחזור לדון ביחסים שבין שני החכמים. מעבר לחילוקי דעות הלכתיים, התייחסותו של רח"כ כלפי פסיקותיו של מהריק"ש נכתבו בלשון קשה. לא כן יחסו של מהריק"ש כלפי רח"כ. הנה פתיחה של רח"כ לפסק דין של מהריק"ש, שבו ביטל האחרון פסק דין של רח"כ שלפיו הותרו נשים מעגינותן על פי עדויות המתבססות על גוי מפי גוי שהסיחו לתומם (מסל"ת):

ויהי כאשר ראה הר' יעקב קשטרו הפסק הזה

אשר מחזה שדי יחזה, משמן בשרו ירזה

ושנאתו וקנאתו קלקלו את צורתו

להפך דין שנידון לאמתו לקלקלו ולעוותו

ודברי אלוקים חיים האמורים באמונה

למי רוש ולענה

והעביר דברי לפניו כבני מרון

ומשמש וממשש בעורון

לכתוב בהפך על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון

לא בצדק ולא בכשרון.¹⁶

ובמקום אחר בו נחלקו שניהם על חובת האישה לגור עם הורי הבעל, כותב רח"כ: "והנה הוא [הכוונה למהריק"ש, מ"ל] רמון מצא תוכו זרק קליפתו אכל

15 שפיגל (לעיל הערה 1), עמ' 54–56.

16 פתיחה לשו"ת רח"כ, סימן ל, דף נג, א; תגובה לפסק דין של מהריק"ש נגד רח"כ בסימן כט, דפים נ, ב–נג, א; פסק הדין המלא של מהריק"ש מופיע בשו"ת אהלי יעקב, סימן קכב, וחלק ממנו בשו"ת רח"כ, סימן ל, דפים נג, א – נה, א. שתי התשובות מופיעות כנספח למאמר זה.

ועל זה לעצור במילין מי יוכל [...] בושנו מדבריו זקן שכמותו מומחה לרבים גם מתמול גם משלשום ירשום ויאמר דברים מרים לנשים".¹⁷

אנו מודעים לכך שאנו דנים בחכמים דגולים שמצווה עלינו לירא אותם ולהיזהר בגחלתן, שכל דבריהם כגחלי אש (על פי אבות ב, י; קידושין נו ע"א) וברור לנו שהמחלוקות ההלכתיות מקורן בפרשנות שונה של המקורות המוקדמים עליהם הם התבססו, נראה אפוא שהלשון הקשה היא ביטוי לריתחא דאורייתא כפי שרח"כ מעיד על עצמו בפולמוסו עם ר' בצלאל אשכנזי בעל "השיטה מקובצת": "ואגב שקלא וטרחא [כך בכתב יד, מ"ל] סלקא ריתחא ולא יכולתי להתאפק".¹⁸

כל זאת על אף שסביר גם להניח שמהריק"ש היה מבוגר מרח"כ. אמנם שנות לידתם של השניים אינן ידועות לנו בוודאות, אך רח"כ נפטר ב-י"ב בשבט שצ"א (1631)¹⁹ ואילו מהריק"ש נפטר בשנת שע"ב (1612) והוא בן 87 בערך.²⁰ אפשר שהמתיחות ביניהם נבעה גם מהעובדה ששניהם היו חכמים שעמדו על דעתם התקיפה והעצמאית כפי שעולה מעיון בחיבוריהם.²¹

קשה למצוא קו מנחה בדרכי הפסיקה של שני החכמים הללו, אך תשובות אחדות מתייחסות למעמד האישה. למשל בתשובה ד הדנה בחובת האישה לגור עם הורי הבעל, פוסק רח"כ בניגוד למהריק"ש שגם אם הורי הבעל אינם מצייקים לה, אין היא מחויבת לגור אתם "כי פשיטא ופשיטא שיכולה לצאת כי אינה כפותה לפני ארי [על פי סנהדרין עז ע"א] ולחיים ניתנה ולא לצער" [על פי כתובות סא ע"א]. כיוצא בזה בתשובות הנספחות למאמר זה, שבהן רח"כ מחפש

17 ראו מאמרי בטללי אורות י, עמ' 73–81 (הערה 3 לעיל), וכן שו"ת רח"כ, סימן כא, דפים מא, ב – מד, א. מתייחס לשו"ת אהלי יעקב, סימן יח. חלק מתשובה זו מובא בשו"ת רח"כ, סימן כ, דף מא.

18 שו"ת רח"כ, סימן י, דף כה, ב. בתשובה לשו"ת בצלאל אשכנזי, סימן לב = שו"ת רח"כ, סימן ט, דפים טו, א–כ, א. לביטוי "שקלא וטרחא" ראו ב"ק, צב, א, ד"ה: "למשקל ומיטבח". על המחלוקת כולה ראו שו"ת רח"כ, סימן נג, דפים פא, ב–פה, א = שו"ת בצלאל אשכנזי, סימנים ז–ט; שו"ת רח"כ, סימנים ח, ט, דפים יא, א–כ, א = שו"ת בצלאל אשכנזי, סימן לב. על ר' בצלאל אשכנזי, ראו א' שוחטמן (מהדיר), שאלות ותשובות מהר"ם גאויזון, א, ירושלים תשמ"ה, עמ' 71–72. להלן: שוחטמן.

19 ספר דברי יוסף לר' יוסף ב"ר יצחק סמברי, מהדורת ש' שטובר, ירושלים תשנ"ד, במפתח: על ראשית פעילותו של רח"כ יש בידינו עדות כבר מכ"ו בטבת של"ג (1573), שו"ת רח"כ, סימן מו, דף עה, א. כנראה שהאריך ימים.

20 שפיגל (לעיל הערה 1), עמ' 20.

21 לגבי מהריק"ש רמז לכך שפיגל, שם, עמ' 33–34.

דרך לשחרר נשים מעגינות, בעוד מהריק"ש פוסק ההפך. האם זה מצביע על יחס שונה למעמדה של האישה? אתמהה!²²

בשולי העניין כדאי להעיר כי עוד במאה התשע עשרה הסתמך רבה הראשי של קהיר, הרי' רפאל ׳ן שמעון על מהריק"ש שלא מיהר להיענות לתביעת האישה שלא לגור עם חמותה:

ואם תמאן האשה [לגור עם הורי בעלה שלא הוכח כי הם מצירים לה, מ"ל] דנין אותה כמורדת ותצא בלא כתובה [...] והכי דיינינן במצרים מעשים בכל יום ובפרט בדור הפרוץ הזה אשר בנות שחץ ועזות שעל כל סכסוך קטן שיהיה בינה לבין חמותה, תקום לטעון כי קצר כח סבלה ומבקשת שהבעל יקח לה מדור בפני עצמה הגם כי יודעת היא שמכת פרידה זו תהרס מצד בעלה עד השברים, לא תדע רחם רק שתהיה היא גבירה שלטת ומושללת בביתה.²³

כנספח למאמר זה אנו מפרסמים את תשובות כט, ל משו"ת רח"כ המצביעות על המתח שבין שני החכמים.

ב. למהותן של התשובות

התשובות הנדפסות כאן לראשונה לקוחות משו"ת רח"כ בכתב יד הנמצא בבית המדרש לרבנים ע"ש שכטר בניו יורק, סימונו R1454.²⁴ התשובות דנות בפסקי דין שניתנו על ידי רח"כ ומהריק"ש ביחס לגורלן של נשים שעל פי עדויות המבוססות על גויים מסיחים לפי תומם, נהרגו בעליהם. סימן כט הוא פסק דין שנתן רח"כ בשבתו כדיין יחד עם ר' שלמה סומך ור' אברהם כליפה, שני תלמידי חכמים מקהיר,²⁵ ובו התיר את הנשים מעגינותן על פי עדויות אלה. סימן ל הוא תגובה של מהריק"ש לפסק דין זה ולדעתו אין לקבל את העדויות הנ"ל ואין מקום להתיר את הנשים מעגינותן: "ועלה בידינו מכל הצדדין שכל עדות זה בטל

22 ראו מאמרי בטללי אורות, י, עמ' 65–81 (לעיל הערה 3), וכן שו"ת רח"כ, סימן יט, דפים לט, ב–מ, א.

23 רפאל אהרן ׳ן שמעון, נהר מצרים, ב, נא אמון, תרס"ח, דף קצה, ב.

24 מספרו במכון בן צבי 592.

25 ראו עליהם אצל שוחטמן (לעיל הערה 18), עמ' 66, 89, וכן מאמרי בטללי אורות, ח (לעיל הערה 3), עמ' 103, הערה 45.

לגמרי ואין בו כדאי לדבר בו כי ידוע ופשוט לכל הוא דלא מהני מידי וצור ישראל יצילנו משגיאות, כה מעתיר הצעיר יעקב קשטרו.²⁶

תופעות של רציחת יהודים וקבלת עדויות על כך המתבססות על גויים מסל"ת כדי להתיר את הנשים, הם נושא שכיח בספרות השו"ת של ימי הביניים והדבר אף מעוגן בהלכה,²⁷ אך במקרה שלפנינו העדויות הן על פי גוי מפי גוי שהסיחו לתומם. האם גם במקרה כזה העדויות קבילות? ועוד בזאת נחלקו שני החכמים, האם לא היה פגם הלכתי ופרוצדוראלי בעדות של הגויים שהתחילו להסיח לפי תומם רק לאחר ששמעו אנחה של היהודים הנלווים אליהם, ומתוך כך הבינו שמציק להם משהו. ועוד פגמים כמפורט על אתר.

בתשובות מופיעים קטעים של עדויות בערבית שנמסרו לפני בית הדין. הייתה זאת אחת משלוש השפות שבת דין יהודיים במצרים נזקקו להם: ערבית, איטלקית וספרדית-יהודית, היא הלדינו.²⁸

תודתי נתונה לידידי פרופ' א' שלוסברג, שתרגם את הקטעים לעברית, ולחבר ת"ח החפץ בעילום שם המסייע לי בהדרת שו"ת הרח"כ, ותודה לראש משביר למו"ר הרה"ג משה פיליפ שהואיל לקרוא את המאמר להועיל. שכר כולם כפול מן השמים.

ג. נספחים

סימן כט, דף נו, ב

במותב תלתא כחדא הוינא, כד אתא קדמנא ר' כליפא גליפפא ור' אהרן מגיידאר²⁹ והגידו עדות גמורה אחר הגיזום והאיום והטלת חרם כדין וכהלכה,

26 שו"ת רח"כ, סוף סימן ל, דף נה, א. התשובה המלאה והמפורטת של מהריק"ש נמצאת בשו"ת אהלי יעקב, סמן קכב. רח"כ ציטט רק חלק ממנה. הנוסח בשו"ת אהלי יעקב הוא: "ועלה בדינו מכל הצדדין שכל עדות זה בטל לגמרי ואין כדי להתיר והעדויות שנתקבל קודם אין בו ממש ולא נ"ל לדבר בו כי ידוע ופשוט לכל הוא דלא מהני מידי וצור ישראל יצילנו משגיאות כה מעתיר הצעיר יעקב קאשטרו".

27 יבמות קכא ע"ב-קכב ע"ב; גיטין כח ע"ב; שו"ע אהע"ז יז, יג-יז; אנציקלופדיה תלמודית, כרך ב, עמ' רנג, כרך ח, עמ' שלט; ש' אלבק, הראיות בדיני התלמוד, רמת גן תשמ"ז, עמ' 101-118.

28 שו"ת רדב"ז, א, ויניציאה תק"ט, סימן צח; ח"ד, ליוורנו, בי"ת, סימן קנה; שו"ת רח"כ, סימן כה, דפים מו, ב-מח, א; שו"ת דרכי נעם, ויניציאה, תנז-תני"ח, אהע"ז סימן לד; חו"מ סימנים מה, נב.

29 אין לנו פרטים על שני עדים אלה.

שבהיותם באים מאל כנכא³⁰ לפה מצרים³¹ לקבול לפני השר יר"ה,³² על אודות אוצר א' שנגנב להם באלכנכא, פגעו לפניהם בדרך שני גויים ועמהם גוי קטן בנו של א' מהם, ונתחברו יחד עם הגויים הנז'. ובהיות ר' כליפה הנזכר ור' אהרן מדברי זה עם זה נאנח ר' אהרן הנז', אז אמ' לו א' מהגויים, על מה אתה נאנח אנחה גדולה כזו? (דף נא, א) השיב לו ר' אהרן, נאנחתי על אוצר שנגנב לנו באלכנכא. א"ל הגוי הנז', מה אנתו מן גמאעת אל יהוד אל קוטלא.³³ השיבו לו ר' אהרן ור' כליפה הנז', נחנא מן גמאעתהום אלא אלתהנה פי אל חצאל אלי ראה לנא מה אלתפתנא להדא אלאמר.³⁴ אז אמ' להם הגוי הנז', ערפתושי אסם אל חמאר אלי ודאהום.³⁵ השיבוהו, ידענו שמו שהוא מחמד ו' סעיד מן חארת אל מנאיירין מן אלכנכא.³⁶ אז קפץ הגוי הא' ואמ' לבנו הקטן הנז', יא עלי מא הוא אלי אכלנא חדאה אל בטיבא אנבארה פי טאחה,³⁷ השיבו בנו, כן כאשר דברת, אז שאל ממנו ר' כליפה הנז' וא"ל מה סיפר לך החמאר הנז'? השיבו ואמ' אני שאלתי החמאר הנז' ואמרתי לו מי הביאך הלום לטאחה,³⁸ כי אין לך עסק פה ודירתך באלכנכא, השיבני החמאר הנז' וא"ל, לא תסאל יא אבו עלי.³⁹ אמרתי לו הגד נא לי וכי אתה מעלים ממני. אז אמ' לו החמאר הנז', אעלם באן לי חמאריין ואחד כביר וואחד סגיר ואבריתהום לתלאת יהוד, אב ואבנו וואחד אכר מנשאן נווידהום מן אלכנכא למנוף ונחנא תחת סבתריס (!) כרגו עלינא אתנעשר כאל ערב וצרבו אל יהודי לסגיר ובטחוחה ואלתהו פי אלתנין אליהוד לאכבאר קטלוהום וערוהום ואכדו זעבוטי ואל חמאר אלכביר ורכבת אנא אלחמאר אלסגיר ורוחת לאבויא ואמי ללכנכא ואעלמותהום באלוקעא וקאלולי

- 30 אלח'ניקה (al-khanka) עיר השוכנת צפונית מזרחית לקהיר. ראו עליה: א' דוד, יישובי היהודים במאות ה-16-ה-17. בתוך י"מ לנדאו (לעיל הערה 7), עמ' 15.
- 31 הכוונה לקהיר הנקראת לעתים בערבית מסר. א' דוד, שם, עמ' 22-24.
- 32 ירום הודו.
- 33 האם אינך מקבוצת היהודים הנרצחים?
- 34 אנחנו מקבוצתם, אלמלא רצינו לדעת מה קרה לאחד מאתנו, לא היינו נותנים דעתנו על עניין זה.
- 35 אינך יודע את שמו של החמר שאצלם?
- 36 מרובע (שכונה) של מוכרי נרות השמן שבאלכנכא.
- 37 האם הוא לא זה שאכלנו אצלו את הטוב שבמחסניו בטאחה.
- 38 כנראה שם מקום.
- 39 אל תשאל אבו עלי.

ארוח ללכראב אקעוד הנאך לא יגראלף שי.⁴⁰ והעיד ר' כליפא הנז', שביום ששי שלפני יציאת היהודים הנפקדים הנז' ל מן האלכנכא, היו יחד ר' כליפה והנפקדים הנז' באלכנכא, ולא היה שם יהודי אחר זולתם, והיה כליפה הנז' נחפו לבא פה מצרים. וא"ל דוד זואי הנז' לגוי יום ראשון נלך למנוף⁴¹ אנו ושחתאה אל כתאב⁴² ונמתין לך עד בואך אלינו. והעיד ר' אהרן הנז', שביום ה' שלפני יום ו' הנז' היה הוא וכל היהודים הנז' באלכנכא, ולא היה שם שום יהודי אחר זולתם כל זה הגידו בפנינו ר' אהרן וכליפה הנז', בתורת עדות גמורה אחר האיום והגיוזום והטלת חרם גמור, והיה זה ביום ו' ט' ימים לתמוז השס"ו.⁴³ ליצירה, פה מצרים, והכל שריר וקיים.

חיים כפואסי, שלמה סומך אברהם כליפה :

עדות זו נתקבלה ראשונה וצריך להעתיקה כסדרה. במותב תלתא כחדא הוינא, כד אתא קדמנא אברהם אלעדני ומרדכי פראג,⁴⁴ והגידו בתורת עדות אחר האיום והטלת חרם גמור כדת וכהלכה, שביום א' משבוע זה, הוא ד' ימים מחדש זה שאנו בו, בהיותם הולכים לאלכנכא עם מכלוף זואי ומסעודה אלחנן משה גריאני,⁴⁵ לדרוש ולתור (דף נא, ב) ולחפש על ענין הנפקדים דוד זואי ושחתאה אלכאטב הלוי,⁴⁶ נתחבר עמהם בדרך גוי א' גמאל, ועמו גוי א' בחור ובי גמלים, ובהיותם הולכים הסיח הגמאל מאליו ואמר להם בלשון ערבי, אנתומן גמאעת אליהוד אלדי קוטלו,⁴⁷ השיבו לו לייש,⁴⁸ א"ל למן נצרתכום ג' יהוד ומרא ערפת אנכוסמן גמאעת אל יהוד אלקוטלא, א"ל לייש תסאל דל סואל, א"ל נחבילכום עלה מגארא מן גיהת כמססת איאס אנא ראיך מן הנא בדיל גמאל

40 דע שהיו לי שני חמורים אחד גדול ואחד קטן [צער] (והשכרתים?) לשלושה יהודים, אב ובנו ועוד אחר, על מנת להפקידם במסעם מאלכנכא למנוף. ואנחנו שיצאו נגדנו שנים עשר פרשים ערבים והכו את היהודי הקטן [הצער], הפילוהו ארצה והוא צנח ואת שני היהודים המבוגרים הרגום והפשיטום ולקחו מעיל צמר ואת החמור הגדול, ורכבתי אני על החמור הקטן והלכתי לאבי ואמי לאלכנכא והודעתי להם על התקרית, ואמרו לי לך למדבר [מקום שומם] שב שם לא יקרה לך דבר.

41 כנראה שם מקום.

42 ושחתאה הסופר [?]

43 14.7.1606.

44 אין לנו פרטים על שני עדים אלה.

45 אין לנו פרטים על האנשים האלה.

46 הסופר.

47 האם אינכם מקבוצת היהודים שנרצחו.

48 מדוע.

מחמלין קמח ריית ג' חמארה ואחד טוייל אחמר אגרוד אפראק אלסן והוא יתכלם מעא רפאקתו והוא יקול להום מה דילא בכט וקע ואנצרבו אתנין יהוד⁴⁹ ובענין תיבת אנצרבו יש הפרש בעדות שמרדכי הנז' אמ' לא שמעתי שאמ' הגמאל כי אם אנצרב⁵⁰ ואברהם ומסעודה הנז' אמרו, ששמעו מהגמאל וקוטלו.⁵¹ גם הגידו הנז' שאמ' להם הגמאל שאמר הגוי אפרק אלסן⁵² לחביריו בסוף דבריו לא תשילו ולא תחוטו כולכום עלה פרד כלמא לא נצרנא ולא קשענא לא תרוח ארואחנה,⁵³ ושאמ' הגמאל הנז' ליהודים הנז' האדי קולת לכום אלחכאיה לאגל דא מה גרומכום אלא אל חמאר והוא מן מכאן אלכאנכה.⁵⁴ ושנפרדו אז מעל הגמאל והלכו לאלכנכה לבקש גוי א' עטאר⁵⁵ שמו אבו אלעז שאמ' להם ישועה בן הנפקד דוד זוואי הנז', שהעטאר הנז' היה מכיר החמאר שהלכו עמו הוא ודוד אביו ושחאתה הנז' כי על ידי העטאר השכירוהו ושחוכה הוא קודם אביו ושחאתה ונתעלף, ולא ידע מה אירע באביו ושחאתה הנז', ובקשו העטאר ביום א' ולא נמצא וביום ב' נמצא בחנותו ושלח אחריו יהודי א' שמו ר' ישראל באציר ובא לו והשיאו לדבר אחר, ובכלל דבריו שאל ממנו לדעת ענין הנפקדים, וא"ל ר' ישראל הנז' אל תפחד אמאן אללה עליק⁵⁶ כך הודיעוהו, מה שם החמאר ומקומו איה, והכחיש העטאר ואמ' לא ראיתי ולא שמעתי ואחר כמה איומים אמ' להם בואו עמי ואראה לכם מקומו והלכו לביתו ולא מצאוהו רק מצאו אביו ואמו ושאלו לאמו הגידי נא לנו מה אירע לבנך עם היהודים שהוליך עמו שהם לא באו ובנך בא. והשיבה אמו הנז': ואללה יא מעלמין למן וקע אלצרב פי אל יהוד אכדו אלערב אלי קטלו אל יהוד אלחמאר אל וואחד ונאם מעא פרד חמאר⁵⁷ ושאל

49 האם עזרו לכם שלושה יהודים ואשה שידעה שאתם מקבוצת היהודים ההרוגים? א"ל מדוע תשאל שאלה זאת? א"ל נספר לכם מה קרה לפני חמישה ימים [...] אני ראיתי מכאן [...] גמלים נושאים חיטה. ראיתי שלושה חמרים, אחד גבוה אדום, קרח [...] והוא מדבר עם הנלווים אליו והוא אומר להם איזה חוסר מזל שקרה ושני יהודים הוכו.

50 הוכו.

51 ונהרגו.

52 הצעיר.

53 אל תסמכו על מישהו כל עוד הוא לא עזר לנו ולא תרגעו.

54 מה הקשר שלכם אל החמאר שהוא ממקום בשם אלכנכה.

55 מוכר בשמים.

56 חסות אללה עליך.

57 חי אללה, רבותי כאשר היו המכות ביהודים, לקחו הערבים שהרגו את היהודים את החמר האחד וישן עם חמר אחר.

אותה ר' ישראל הנז' היכן הוא בנך? השיבה לו הלך להביא פירות מן אלכראב.⁵⁸ ור' ישראל הנז' הביא עמו הגויה הנז' לביתו, שהיו שם הנפקדים. ותכף שנכנסה הגויה לבית התחילה לבכות וזרקה עפר על ראשה, ואמרה מה יש ביד בני לעשות כי הערביים פשטו והרגו ולקחו החמור של בני, הנני בידכם עשו לי כטוב בעיניכם. ואמרו לה אין לנו עליכם שום דבר, זולתי שתודיעונו היכן (דף נב, א) נהרגו לבקש על גוייתם לקוברם, והלכה לה. וביום שני חזרו ושאלו לגויה בא בנך, והשיבה לא בא עדיין, וכל הגויים שבשכונתה הכחישוהו ואמרו שהיה מוכר פירות בשוק כל זה העידו היהודים הנז' אחר האיום והגזום, כנ"ל ביום ד' ח' לתמוז השס"ו⁵⁹ ליצירה פה מצרים והכל שריר וקיים.

חיים כפואי. שלמה סומך אברהם כלפיה. (תוספת המעתיק "עדויות אלו נמצאות בשו"ת מהריק"ש סימן קכב").

תשובה. הקפתי בעדות כליפה ואהרן וחזרתי על כל צדדיו, ומצאתי שיש בו די והותר להתיר אגודות העניות האלו, ואין בו בית מיחוש כלל. למאי ניחוש ליה? אי משום שהתחיל הגוי לשאול על מה אתה נאנח, שמזה נראה שהבין במה הם מדברים, ולא חשיב מל"ת.⁶⁰ כבר דחה זה הריב"ש ז"ל סי' שע"ז,⁶¹ וז"ל: כל שהוא מל"ת לפי דברי העד אין לנו לחוש ולומר אולי הוא שמע דבריהם וספקם, ונתכוון להסיר ספקם, אלא אם יש בדבר הוכחה שהוא מכוון לאיזה דבר וכו', כ"ש בנד"ד,⁶² שדרך בני אדם כשמתחברים יחד בדרך, ששואל אי' לחבירו על מה אתה נאנח להיות נכנס עמו בדברים, ולהיות מספרים זה עם זה ומל"ת הוי. ואי משום שהעדות היא גוי מפי גוי, והריב"ש בסי' הנז' הסכים דלא מהני [דגוי]⁶³ דמל"ת חדוש הוא והבו דלא לוסיף עלה. גם בזה לא בחר הר"ן ז"ל בתשובותיו סי' ג',⁶⁴ וכ"כ מהריק"ו,⁶⁵ ובעל תה"ד ז"ל,⁶⁶ כולם הסכימו לקבל עדות גוי מפי גוי, אלא שלדברי תה"ד לא בעי' מל"ת וזולתו דגוי האחרון, ולהר"ן אף הראשון

58 מהחורבה.

59 12.7.1606. אין התאמה לתאריך שמופיע לעיל בהערה 43.

60 מסיח לפי תומו.

61 הציטוט הזה מובא בשו"ת הריב"ש מהד' דוד מצגר, ירושלים תשנ"ג, סימן שפ, ד"ה: "מאי דאמר".

62 כל שכן בנידון דידן.

63 המוסגר על פי הנדפס בשו"ת הריב"ש שם, סימן שעז, ד"ה: "ובמה שהתנה".

64 שו"ת הר"ן מהד' אי"ל פלדמן, ירושלים שדמ"ת, סי' ג, ד"ה: "וגוי מפי גוי".

65 שו"ת מהרי"ק הישנות בעריכת ב' דויטש וא' שלזינגר, ירושלים תשמ"ח. ריש שורש קכא.

66 שו"ת תרומת הדשן, מהדורת ש' אביטן, א, ירושלים תשנ"א, סימן רלט.

בעינן שהגוי האחרון יעיד עליו שהיה מל"ת. ואף אם באנו לחוש להר"ן ז"ל בני"ד מתוך דברי הגוי האחרון משמע שהגוי הראשון היה מל"ת ג"כ⁶⁷ שכך אמ' הגוי הזה שתחלת דבריו עם הגוי הראשון היה, באמור לו מי הביאך עד הלום פה טאחה, ומושך ודירתך באלכנכא, ומשם נמשכו הדברים ביניהם, עד שגילה לו ענין ההריגה א"כ אפי' להר"ן ז"ל הוי עדות זו נכונה להיותה מל"ת מפי מל"ת. ואי משום דלא אמ' וקברתיו שהר"ן⁶⁸ והרמב"ם⁶⁹ מצריכי' לומר וקברתיו וראוי לחוש לדבריהם, כמ"ש הרשב"א⁷⁰ והר"ן⁷¹ והריב"ש ז"ל,⁷² בני"ד לא בעינן למימר וקברתיו ולא חיישי' ליה מכמה אנפי. חדא דהר"ן ז"ל כתב בס"י הנז' דלמאן דבעי קברתיו היינו דוקא במי שאינו מכיר, דחיישי' דלמא אמ' בדדמי. אבל במכירו במת בלחוד סגי, דלא חיישי' בדדמי. והגוי הזה שהשכיר להם חמוריו ונתחברו יחד, ויצאו עמו ואכל ושתה עמהם, אין לך מכיר גדול מזה. שנית, שהריב"ש ז"ל כתב בס"י (דף נב, ב) הנז', וז"ל: אפי' למצריכי' לומר וקברתיו לאו דוקא אלא כל שנתעסק בטלטול וכו' או שהוא לא נתעסק אלא שמעיד שנתעסקו בו אחרים בהא סגי, דהשתא ליכא למיחש למידי דכיון שנעסקו בו אחרי' הכירוהו וליכא למיחש בדדמי וכו'.⁷³ והכא כיון שהגיד שהרגום והפשיטום אין לך עסק גדול מזה וסגי. גם הר"ן ז"ל בס"י הנז' כתב כן, דלא בעינן שיאמ' וקברתיו אלא כל שאמר דברים ברורים, שאין לספק בהם דאמר בדדמי סגי. ואעפ"י שהוא ז"ל הזהיר לדקדק בדבר זה, בני"ד הדבר מבואר שאין לחוש בדדמי כלל.

גם אין לחוש לתרי יוסף בן שמעון ולאנשי אחרני, דכיון שהגוי נתן בהם סימנים כמבואר בקבלת העדות, שהשכירום להולכום מאלאכנכא למינוף, סימני' אלו מובהקים הם. לאמת שאלו הם שנהרגו, דלמיחש ולמימר דילמא איתרמי אנשי אחרני דדמו להני המה וחמוריהם, כולי האי לא חיישי'. ומה גם שהעידו אלו העדים בעצמם, שלא היו יהודים באלכנכא יום ו' סמוך לנסיעתם תכף, אלא אותם העניים האומללים. ונועצו לב יחדו ותנאי היה ביניהם לקום

67 גם כן.

68 הר"ן, יבמות פרק טו (מב ע"ב) וראו שם פרק טז (מו ע"א).

69 הלכות גירושין יג, כה.

70 שו"ת הרשב"א, מהד' מכון ירושלים, חלק א, ירושלים תשנ"ז, סימן תתקפ.

71 שו"ת הר"ן, סימן ג.

72 שו"ת הריב"ש, סימן שעז, ד"ה: "ומ"ש הרמב"ם ז"ל".

73 שו"ת הריב"ש, סימן שע"ח, ד"ה: "ומ"ש דאפילו לדעת".

בהשכמה ללכת למינוף, ושם יתחברו יחד. והם הם דברי הגוי. מעתה נסתלקה חששת דילמא אינשי אחריני הוו והוברר הדבר. בלי ספק, שהאנשים הללו שהעידו כלפיה ואהרן שהיו באלכנא, הם הם שנהרגו, עפ"י עדות הגוי הזה המל"ית, ה' ינקום נקמתם ויניח נשמתם.

ואע"פי שכליפה הנז', שאל את הגוי ואמ' לו אמור מה ששמעת, ועפ"י שאלתו הודיע הגוי הזה עדות הגוי הראשון, לא מפני זה הורע כחו של מל"ית דבהדיא כתבו ז"ל,⁷⁴ דכל שהתחיל הגוי והסיח ל"ית⁷⁵ אעפ"י ששאלוהו לבסוף והגיד עפ"י שאלתם, נאמן, ומל"ית מקרי. ונ"ד הואיל ובתחלה הסיח ל"ית, אף אם בסוף שאל אותו כליפה ואמ' לו אמור מה ששמעת, ועפ"י שאלתו פרט לו הענין, אזלינן בתר תחלת דברו ודיינינן ליה כמל"ית מתחלה ועד סוף. ואין לחלק ולומי שלא אמרו ז"ל, שאעפ"י שחזר ושאלוהו דמקרי מל"ית, אלא דוקא היכא דאמר העדות מעיקרא בהיותו מל"ית, בהא הוא דקאמרי ז"ל, שאעפ"י שחזר ואמ' באותו פרק ובאותו מושב, אותן עדות בעצמו בתשובת שאלה, לא מפני זה יתמעט מדין מל"ית, אלא הואיל ואמ' העדות במל"ית כל דבריו מתחלה ועד סוף מל"ית מקרי, אבל אם כשהסיח ל"ית לא הסיח דבר מעיקר העדות אלא דבר אחר כנ"ד, ועיקר העדות אמ' הגוי בתשובת שאלה, אפשר לומר דלאו מל"ית הוי ולא מהימן. ותחזיק סברא זו ותעשה לה קרסולים לנתר בהם⁷⁶ (דף נג, א), מלשון שכתבו הרי"פ⁷⁷ והרא"ש⁷⁸ ז"ל, אהא דתנן: מעשה בבני לוי וכו' וז"ל: שמעינן מהא, דהיכא שהתחיל הגוי והסיח ל"ית, אע"ג דהדרינן ומגלגלינן⁷⁹ למילתיה מינייה שפיר, לא נפיק מתורת מל"ית. ולישנא דקאמ' דהדרינן ומגלינן למילתיה מינייה שפיר, משמע שהחזרה בשאלה שאנו מכשירים, היינו שחזרו לשאול ממנו כדי לעמוד על בוריו של דבר, ועיקר העדות כבר נאמר. אבל כשעקר העדות לא נאמר בתחלה אלא בתשובת שאלה, ימצא החולק מקום לחלוק ולומר, שמתוך לשון זה משמע דלא מהני, דלדידי חילוק זה אינו נכון כלל, דממקום שלמדו הרי"פ והרא"ש ז"ל דין זה, משם נעמיד חזון דבריהם דאינהו ז"ל קיימי אהא

74 עיינו שו"ת הריב"ש סימן שעז-ש"פ.

75 לפי תומו.

76 על פי תרגום יונתן בן עוזיאל לויקרא יא, כא.

77 הרי"ף, יבמות פרק טז (מו ע"ב).

78 יבמות, פרק שישה עשר, סוף סימן יג.

79 בנדפס ברי"ף שם "ומגלינא" ויש שינויים קלים בין הנדפס למצוטט כאן.

דתנן⁸⁰ מעשה בבני לוי וכו' ואמרו לפונדקית ובגמ'⁸¹ א"ר כהנא פונדקית גויה היתה ומל"ת זה מקלו וזה תרמילו וזה קבר שקברתיו. והא איה חבירינו קאמרי לה, כיון שחזתנהו בכתה, א"ל איה חבירינו א"ל מת וקברתיו. והא התם בתחלת דבריה בהיותה מל"ת, לא אמרה דבר זולתי שבכתה, ועיקר העדות אמרה אחר שאלתם איה חבירינו. א"כ ע"כ⁸² יש לנו ללמוד, שאף אם עיקר העדות נאמר בתשובת שאלה, הואיל ותחלת דבריו הוא במל"ת, כל דבריו מתחלה ועד סוף הוא במל"ת. הנה נא ערכתני מה שיש לספק בעדות זו בדרישה וחקירה עפ"י התורה. והנה היא עדות נאמנה נכונה להתיר נשותיהן של אלו אין בה נפתל ועקש ומה גם ענתה בעדות זו של ר' צפניה,⁸³ שאמר לו הגוי מל"ת שראה אותם בעודם חיים ונתן בהם סימנים הנ"ל, והם הם שראה אותם מתים מושלכים על שפת הנהר, נתעסק בהם, סימנים הנ"ל והם הם שראו אותם מתים מושלכים על שפת הנהר, ונתעסק בהם בטלטולם להשליכם ממקום למקום. שודאי עדות זה לבדה מספקת להתיר ובפרט במה שהוסיף בעדותו לומי, שכל העוברים והשבים היו מעידים במיתתן בפשיטות, בהא סלקין וחתימן בהיתירא, אם יסכימו עמי שני תופסי תורה, כי היכי דלימטי לן שיבא מכשורא,⁸⁴ והוא ית' יצילנו מיום הדין הנורא, ויאיר עינינו במאור תורה.

הצעיר חיים כפּוּסִי.

סימן ל, דף נג, א

ויהי כאשר ראה ר' יעקב קשטרו, הפסק הזה אשר מחזה שדי יחזה,⁸⁵ מְשָׁמֵן בשרו ירזה,⁸⁶ ושנאתו וקנאתו, קלקלו את צורתו, להפך דין שנדון לאמיתו, לקלקלו ולעוותו. ודברי אלוקים חיים האמורים באמונה, למי רוש ולענה,⁸⁷ והעביר דברי לפניו כבני מרון,⁸⁸ ומשמש וממשש בעורו, לכתוב בהפך על ראשו

יבמות טז, סוף משנה ז.	80
שם, קב ע"ב.	81
אם כן על כרחך.	82
עד זה לא מוזכר בעדויות הנזכרות לעיל.	83
על פי סנהדרין ז, ע"ב.	84
על פי במדבר כד, ד.	85
על פי ישעיהו יז, ד.	86
על פי ירמיהו ט, יד.	87
על פי ראש השנה א, ב.	88

ראשון ועל אחרון אחרון,⁸⁹ לא בצדק (דף נג, ב) ולא בכשרון. רק לעשות נחת רוח ליצרו,⁹⁰ ולומי את אשר התיר פלוני אני אוסרו, ומה יענה ליוצרו, הוא יתברך ושמו וזכרו. אל קנא ונוקם ונוטר⁹¹ כי לאהבתו לנצח ולקנטר, יעשה תורתו פלסטר,⁹² וזה פסק דינו הוא ילכד בעונו.⁹³

תשובה. אין דברים אלו כדאי להתיר נשותיהם של דוד זוואי ושאתה⁹⁴ מכמה אנפי. א', שאין הגוי המדבר עם ר' אהרן⁹⁵ חשוב מל"ת, כיון שתחלת כל דבר נאנח הוא אנחה גדולה והבין הגוי שהוא על הנפקדים כי כן אמ' לו, על מה אתה נאנח אנחה גדולה כזו, וכשהשיאו לדבר אחר ענין החסא"ל⁹⁶ שנגנב ממנו, אמ' להם אינכם מחברת היהודים ההרוגים. הרי גילה מחשבתו בפירוש, שהבין שנאנח עליהם וראיה דחשיבא האנחה התחלת דבור, ממאי דאמרי' בגמ' בסוף יבמות,⁹⁷ על עובדא דפונדקית, והא איה חברנו קאמרי לה ומתרצי כוון דחזינהו בכתה ואמרו לה איה חבירונו, א"ל מת וקברתיו וכו', הרי שחשבנו בכייתה התחלת הדברי' ממנה להחשיבה מל"ת. ה"נ בני"ד בנדי"ד אנחה גדולה דישראל ר' אהרן, שחשב הגוי שהיתה על הנפקדים, חשיבא כהתחלת הסיפור. וכ"כ מהריק"א ז"ל בטא"ה,⁹⁸ דפונדקית חשבינן בכייתה כאילו היא התחילה להודיע להם קודם שישאלוה איה חבירונו, ע"כ ומינה לני"ד דאנחה גדולה דישראל התחלת דיבור היא, דמה לי בכיה או אנחה גדולה. כ"ש כי בפירוש גילה הגוי מה שהבין בה, שהיתה על הנפקדים, וכבר למדנו ריב"ש ז"ל בסי' ש"פ⁹⁹ וז"ל: ודי לנו בהיתר מל"ת כשיהיה לנו ברור שיהיה מל"ת גמור, אבל כל שיש להסתפק בסיפורו אם הוא נשאל, ה"ז ספיקא דאורייתא ואוקי אתתא בחזקת איסורא, ע"כ. עוד כתב בסי' שע"ז¹⁰⁰ וז"ל: וענין זה חמור מאד שהרי אם אין זה מל"ת אין כאן עדות כלל ואם נשאת תצא. אי"כ ע"כ בנדי"ד לפחות מן הספק,

89	על פי תוספתא, סוטה ו.
90	על פי ברכות יז ע"א (כמובן בשינוי צורה במקום ליוצרו – ליצרו).
91	על פי נחום א, ב.
92	על פי ברכות לא, ע"ב.
93	על פי משלי ה, כב.
94	אין לנו פרטים על שני הנעדרים האלה. נזכרים לעיל בסימן כט.
95	אין לנו פרטים על עד זה. נזכר לעיל בסימן כט.
96	פרד (!)
97	יבמות קכב ע"ב.
98	בית יוסף, אה"ע יז, ג, סוף ס"ק טו, ד"ה: "הרב דוד הכהן כתב בתשובה".
99	ד"ה: "ומכל מקום".
100	שו"ת ריב"ש, ד"ה: "אלא שבנדון זה".

אנחה גדולה זו שנאנח ר' אהרן, כפי מה שהבין בה הגוי שהיה על הנפקדי, כהתחלת דבור להוציא דברי הגוי מן הספק ממל"ת, כ"ש דבודאי חשיבא התחלת דבור ממה שלמדונו ז"ל בבכ"ת הפונדקית. וא"ת להפיל הדברים הראשוני ארצה, כל שלא דברו בפירוש מה זה היה לנפקדים, א"כ התחלת דבור הוא מה ששאלו ר' כליפה¹⁰¹ מה סיפר להם החמאר וכו', ולא אפשר לארכבא אתרי רכשי,¹⁰² שלא יחשב דבור ההווה הקודם התחלת דבור, ושיחשב דבור הגוי הקודם התחלה, הוא ודאי לא אפשר. ועלה בידינו שדברי הגוי שדבר עם ר' אהרן אינם במל"ת, כי נשאל הוא בהתחלה, ע"י אותה אנחה גדולה ובסוף בשאלה גמורה.

גם דברי הגוי החמאר המספר הראשון, מבואר הוא דבשאלה הם, מי הביאך הלום וכו', ועוד שאלו (דף נד, א) ואמר לו, הגד נא לי וכי אתה מעלים ממני וכו', גם אפשר דשייך בהו החמאר, כי אולי גנב וגזל שלהם וברח והלך לאלכנכא, וכשראה שלא היה יכול להסתיר מהשואל סיבת בריחתו, בדה מלבו שהכיר חמרו וכו' ונהרגו היהודים, וכי מפני זה ברח לאלכנכא, כ"ש שאין דברי החמאר מל"ת, אלא נשאל, וא"כ אפי' היה השני המדבר עם אהרן מל"ת, הנה מל"ת מפי מל"ת בעיני להכשיר. כמו שפסק מהריק"א ז"ל בספרו הקצר ש"ע.¹⁰³ ודי לנו שהריב"ש ז"ל, ושואלו אנוידאל אפרים ז"ל, אוסרי' אפי' באופן זה שהיו שניהם מל"ת, וז"ל ריב"ש בסי' שע"ז: ובמה שכתבת במה שהעיד הגוי ששמע שהגיד לו גוי חברו שאין זה כלום ודאי הדין עמך, הגוי מל"ת חדוש הוא והבו דלא לוסקי עלה, ואעפ"י שנראה מן הגמ' דאפי' מפי עבד מפי שפחה, ומשמע דעבד מפני עבד נמי בעדות אשה מהימן, וכן נמי שפחה מפי שפחה, שאני הני שנאמני' בתורת עדות וא"צ שיהיו מל"ת, אלא חכמים האמינום בעדות אשה כעד כשר, אבל גוי שאינו נאמן בתורת עדות, אינו נאמן אלא במה שראה, לא במה שמעיד עפ"י אחר, שאין הגוי בקי להכיר אם חברו היה מל"ת או מתכוין להעיד וזה נ"ל ברור ע"כ. ואעפ"י שהריק"א פסק דלא כוותייהו, [ופסק]¹⁰⁴ כדברי הר"ן ומהריק"ו ז"ל מ"מ שם ובארוך¹⁰⁵ הצריך שיגיד הגוי השני שגם הגוי הראשון היה מל"ת, כמ"ש שם בארוך דמשמע מדברי הר"ן, ודחה דברי תה"ד שהכשיר כשהגוי

101 נזכר לעיל בסימן כט.

102 על פי בי"ב קנב ע"א.

103 שולחן ערוך, אה"ע יז, טז.

104 המוסגר, תוספת המהדיר, דמכשיר גם גוי מפי גוי, שולחן ערוך, אה"ע יז, טז.

105 בית יוסף, אה"ע יז, טז, ד"ה: "כתב מהריק"ו.

האחרון סיפר הדברים במל"ת, כשלא הגיד היאך שמע אותה שמועה מהגוי חברו, אם במל"ת ואם בדרך התפארות וכיוצא וכו' ע"כ ופסק בסי' ש"ע¹⁰⁶ דלא כוותיה, שכ"כ בדין ט"ז גוי מל"ת מפי גוי מל"ת משיאין על פיו ע"כ. כלומי ולא מפי גוי שלא נודע היאך סיפר, ונ"ד אפי' לדעת תה"ד אינו כלום, כי הגוי השני אמר בפירוש ששאל את החמאר וכו' וא"כ אין בני"ד מל"ת, לא גוי שני ולא החמאר הראשון. גם הדבר ידוע דכשאינן הגוי מזכיר שם היהודי ולא מכירו צ"ל וקברתיו לדעת הרי"פ¹⁰⁷ והרמב"ם¹⁰⁸ ז"ל ובני"ד אין כאן וקברתיו כלל. ומה שאמר הגוי בתוך דבריו ווערוהום¹⁰⁹, כלומר שהפשיטום בגדיהם, אין הפשט מודיע היותם מתים, שאפשר שהיו נרדמים מכוח ההכאות ולא הרגישו בהפשט. וראהי מהא דכתב הר"ן ז"ל בתשו' סי' ג' וז"ל: ומ"מ הו' זהירין בדבר דלא בעינן דאמרי וקברתיו ממש, אלא כל שאמר דברים שהם ברורים שאין לספק בהם דאמר בדדמי סגי, כגון דאמרי אם נגעתי בו לאחר שמת, או שניתיו ממקום למקום, וכיוצא באלו וכדאמרי' בפ"י האשה שלום כגון דאמרו אסקינהו קמן וחזינהו לאלתר וכו' (דף נד, ב) וכבר יצא להתר בכיוצא בזה על ידינו ועל יד חברינו, אבל מ"מ צריך דקדוק גדול בעדות זה כדי שלא יהא בו שום צד דאיכא למימר בדדמי אמר ע"כ. הרי שצריך שיגע בו המעיד בעצמו אחר שמת, או ששינהו ממקום למקום אחר שמת, ולא התיר בנגיעת אחרים בפניו, כמו בנד"ד שהחמאר לא נגע בהם כי אם המפשיטים אותם, ואף גם על זאת כתב שצריך דקדוק גדול וכו'. ואפי' לריב"ש ז"ל שכתב בסי' שע"ז¹¹⁰ וז"ל: ודאי קברתיו לאו דוקא, אלא כל שנתעסק בטלטול ממקום למקום כדרך המתים ולא היה נודד כנף ופוצה פה ומצפצף¹¹¹ או שהוא לא נתעסק אלא שמעיד שנתעסקו בו אחרים בהא סגי, דהשתא ליכא למיחש למידי, שכיון שנתעסקו בו הכירוהו, וליכא למיחש דאמר בדדמי, וכן ליכא למיחש שלא מת אלא דמחו ליה ברומחא או בגירא וכן במים אפשר שהמים בבלוהו וסבר שמת שהרי התעסקו בו וראו בטוב שמת, עכ"ל. הרי שהוסיף על דברי הר"ן ז"ל, להעמיד התעסקות אחרים

106 שולחן ערוך, אע"ה יז, טז.

107 דפי הרי"ף יבמות מו.

108 הלכות גירושין יג, כה.

109 הפשיטו אותם.

110 במהדורה שלפנינו זה בסימן שע"ח, ד"ה: "ומש"כ דאפילו לדעת".

111 על פי ישעיהו יד, יד.

בפניו במקום קברתיו. מה שלא כ"כ¹¹² הר"ן, דודאי כשמתעסק בו המעיד בעצמו יודע היטב אם מת אם לא, משא"כ¹¹³ בהתעסקות אחרים. ואי ס"ל להר"ן כהריב"ש ז"ל, איבעי ליה לאודועי האי רבותא בחזרתו לרואי דבריו, דבהתעסקות אחרי' בפניו סגי. ובהפרש זה היה ראוי לפסוק כהר"ן, שאין הלכה כתלמיד במקום הרב.¹¹⁴ מ"מ לא צריכנא להכי, דאפי' נימא דמודה הר"ן לריב"ש, כדמייתי מההיא דאסקינהו לקמן וכו', שר"ל שהעלום אחרים, דוקא בטלטול ממקום למקום כדרך המתים, ולא היה נודד כנף ופוצה פה ומצפצף הוא דקאמי' לה ריב"ש ז"ל, כדכתב בהדיא לא בהפשט בגדיו, שאינו בשינוי מקום שגם את החיים יפשיטו הליסטים, ויעשו עצמם הנפשטים כמתים, לבל יגמרו הריגתם, מלבד שאין כאן טלטול ממקום למקום כדרך המתים, והבו דלא להוסיף עלה. וגדולה מזו נראה בלשון ריב"ש, שהדבר תלוי במתעסקים שראו בטוב שמת, מה שאין לומר כן בליסטים, כי אין לבם כ"א¹¹⁵ על בצעם,¹¹⁶ לגזול מה שעל המוכים, לא לדקדק אם מתו אם לאו, ועלה בידינו שאין כאן בנד"ד "וקברתיו" ולא דבר הדומה לקברתיו, וא"כ גם מצד זה נדחה העדות הנז' בשתי ידים.

גם עדות ר' כליפה, שביום ו' שלפני יציאת היהודים הנפקדי' הנז' מאלכנכא, היו¹¹⁷ ר' כליפא הנז' נחפו לבא מצרים, ואמ' לו ר' דוד יום ראשון נלך למינוף אני ושאתה, ונמתין לך עד בואך אלינו, ע"כ. אין מונע אפשרות בוא יהודים אחרי', ליל ראשון או יום ראשון בבקר ממקומות (דף נה, א) אחרים ללכא לכנכא, והם הם אשר נסעו מאלכנכא למינוף ור' דוד ור' שחאתה נשתנה רצונם והלכו למקום אחר. והיה צריך שיאמרו היהודים שבאלכנכא, שלא ידעו נסיעת שום יהודי מאלכנכא למינוף באותו פרק, או עם אותו החמאר ששמו כך, זולת אלו. וזה היה חפוש נאה ומתקבל, כשיהיו דברי הגויים מל"ת עפ"י הדין גם שאמר הראשון קברתיו או מידי דדמי ליה.

112 כתב כן.

113 מה שאין כן.

114 שהריב"ש היה תלמיד הר"ן.

115 כי אם.

116 על פי יחזקאל לג, לא.

117 ר' כליפה והנפקדי' הנז' באלכנכא ולא היה שם יהודי אחר זולתם.

ועלה בידינו מכל הצדדין שכל עדות זה בטל לגמרי, ואין בו כדאי להתיר, והעדות שנתקבל קודם אין בו ממש, ולא צ"ל לדבר בו, כי ידוע ופשוט לכל הוא דלא מהני מידי. וצור ישראל יצילנו משגיאות, כה מעתיר הצעיר **יעקב קשטרו**.¹¹⁸

118 תשובה זו נדפסה בקובץ תשובותיו, שו"ת אהלי יעקב, סימן קכב. לא ידוע אם רח"כ כתב תגובה על תשובת ר' יעקב קאשטרו. מתוך הפתיחה שהקדים לתשובה זו נראה שלא כתב.

